

"אנכי ה' אלהיך" - האם זו היא מצוה התלויה בבחירתנו, או גזירה מוחלטת?

[פרשת יתרו (שיחה 3) – נכתב ע"י הרב משה צוריאלי, מתוך ספרו "אוצרות התורה".
הבהרה: בהסכמת הרב, השיחה נערכה ע"י תלמידו, אך טרם הגיחה]

הרמב"ם מתחיל את "ספר המצוות" שכתב, כך:
"אשר ציונו בהאמנת האלהות, שיש סבה (שהוא) הפועל לכל הנמצאים, והוא אומרו "אנכי ה'
אלהיך"..."

אבל, **רמב"ן** מיד רושם עליו בהשגותיו:
"ראיתי לבעל "הלכות גדולות" שלא ימנה אותה מצוה מכלל תרי"ג" – סתם ולא פירש למה.
אבל ר' **חסדאי קרשקש** מנמק: "טעה טעות מפורסם מי שִׁמְנָה במצוות עֲשֵׂה – להאמין מציאות
ה'... – כי היא מהדברים שאין לבחירה ורצון (של אדם הנצטוה) מְבֹאָה בהם, (ולכן) יתחייב שלא
תפול הוראת שם "מִצְוָה" בָּהּ" (ספר "אור ה"י, הצעה שלפני מאמר א', וכן סבור רשב"ץ, בספרו "זהר הרקיע").
זאת אומרת, לפני שהאדם מכיר בסמכות של האדון עליו, איך אפשר שזה האדון יצוה עליו?
ואם מדובר שכבר קבל עליו אדנותו, כבר לא שייך שוב לצוות כי הרי כבר קבלו:
ולכאורה רמב"ן מביא סיוע לדעה זו כאשר הוא מצטט (שמות כ, א) דברי מכילתא על פסוקנו:
"מִשָּׁל לַמֶּלֶךְ שֶׁנִּכְנַס לַמְּדִינָה, אָמְרוּ לוֹ עַבְדָּיו: 'גָּזֹר עֲלֵינוּ גְזֵירוֹת' אָמַר לָהֶם 'כִּשְׁתִּקְבְּלוּ מַלְכוּתִי,
אֶגְזֹר עֲלֵיכֶם גְּזֵירוֹת' עֲכ"ל. והנה הרמב"ן משייך כל תוכן של מצות עשה זו לפסוק אחר "השמר פן
תשכח את ה'", ולא לפסוקנו (ל"ת השגה א).

גם **ראב"ע** וגם **מהר"י אברבנאל** (עיי"ש, שאלה ז') סבורים כבעל "הלכות גדולות".
והנה **סמ"ג** מפרש פסוקנו שהוא להאמין שבעל הסמכות על התורה שניתנה לנו, הוא זה שהוציאנו
ממצרים. ספר "מצות הקטן" גם הוא מיסב את פסוקנו לענין אחר: לחינוך באמונה בהשגחת
הבורא. וכן כתב ספר "עקידת יצחק". (עמ' קט-קי)

כאשר מהר"ל בא לבאר את פסוקנו, הוא פותח בקושיא זו מדוע אין הפסוק מנוסח בצורת ציווי-
ישיר, "ולפיכך, הרבה בני אדם אשר לא ראו אור החכמה והם הולכים אחרי סברת לבם, נשענים
על דעתם מה שהיה נראה להם, ולא חפשו חכמה במטמוניות חכמים". (יתפארת ישראל, פ"לז)
יש להניח שסיבת התקפה מוחצת זו היא, כי דבריהם נשמעים כפקפוק בדברי חז"ל, (מכות כג-כד)
שבתוך חשבון תרי"ג מצוות הם כללו "אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענוס". פשטות הדברים
היא שהן שתי מצוות, והנשאר = 'תור"ה (גימטריא = 611) צוה לנו משה'. ואף שנודה סוף כל סוף
שפסק של הרמב"ם מכוון לש"ס, עדיין חל עלינו חובת הביאור גם מבחינת ההגיון (של "אור ה"י)
וגם מבחינת לשונו של הפסוק. (מהר"ל הנ"ל).

מהר"ל (יתפארת ישראל, פרק ל"ז) מסביר, בעמקות האופיינית לו, כי ודאי נכון הדבר שאין זה תלוי
בבחירת האדם כלל, והקב"ה הטיל מרותו על האדם כעובדה מוחלטת. כגון "כפה עליו הר כגיגית"
(שם, פ"לב) רק המצוה היא שהאדם לא ישתמט מחובתו: "לא תכפור בי לומר שאיני אלהיך".
ובזה מבואר גם הסגנון של הפסוק "אנכי" המכריז במלכותיות מרשימה; וגם מבואר במכילתא
האומר לשון "קבלו מלכותי" (מה שהמלך מטיל עליהם). בזה גם מבואר כיצד יש בכל זאת איזה צד
בחירה-חפשית לאדם לעשות מצדו איזה מעשה הנראה-כלפי-חוץ כבריחה מן מלכות ה', אע"פ
שבמציאות האמתית הרי זה ממש אי-אפשר כלל לברוח ממלכותו של ה'!

לפי מהר"ל אין מצוה זו מלמדת בפשטות "קבלו מלכותי" - אלא היא באה ללמד מימד עצום
יותר. השלב הראשוני של הידיעה שיש אלוה, הוא כבר נודע מקודם. אבל מצוות "אנכי ה' אלהיך"
באה לבטא הכרחיות הדבר, כלומר שאין שום ברירה אלא... כי כל דבר שהוא 'נכון', אם הוא רק
לפי סבירות או לפי שיקול-הדעת האנושית, אין בכך אמתיות חצובה ומהוקצעת.

האמת המוחלטת צריכה להיות צרופה וללא כל אפשרות של דיחוי. לפי הסברי מהר"ל, ה' הוא אלוהי-עולם לא מחמת בחירתנו והחלטתנו, כי זה כלל לא תלוי בהחלטה האנושית שהיא ארעית. "אנכי" היא אמירה הבלתי ניתנת לערעור או ויכוח, ולכן כפה עליהם הר כגיגית.

מהר"ל ("תפארת ישראל", פ"לב) מביא מדרש עתיק (וכן כתב בהקדמתו ל"אור חדש") כמו כְּפִיָּה של נערה "לא יוכל שְׁלָחָה כל ימיו" כך "כפה עליהם הר כגיגית". כי תוקף הַנְּזָרוֹת הקשר עם הנערה היא כה החלטית, ששום מסמך או מעשה לא יוכלו לבטלו. בדיוק כך, העילה יתברך שמו שיצר את העלול (בני"י) שיצייתו לדבריו, דבר זה לא ניתן להיסוסים או הרהורים מצד הנברא. לכן יש כאן "שני דינים":

- (1) מצד הבורא, הוא דבר מוחלט ולא בגדר ברירה.
- (2) אבל מצד הנברא, יש כאן מצוה שלא ינסה להשתמט מחובתו ותפקידו.

רמז לגישה זו מובא בקידושין (ע): "זו מעלה יתרה יש בין ישראל לגרים, (בילק"ש, ירמיה רמז שי"ב, הנוסח: גוים) דאילו בישראל כתיב 'והייתי להם לאלהים (ואח"כ) המה יהיו לי לעם'. ואילו בגרים (=בגוים) 'מי הוא זה עָרַב את לבו לְגִשְׁתִּי אלי נאום ה', והייתם לי לעם" (ורק אח"כ) "ואנכי אהיה להם לאלהים". (ירמיה ל, כא-כב) כלומר, יחסו של ה' לישראל הוא נתון ראשוני מעל ומעבר לכל מעשה מצוה שיעשו.

דבר זה נרמז גם כן בברכות (לב:), "גַּם אֱלֹהִים (רמה למה שאמרו "אלה אלהיך ישראל" שבחטא העגל) – תִּשְׁכַּחְנָה". ואע"פ שעשו את העגל, "ואנכי" (של עשרת הדברות) – לא אשְׁפָּחֶךָ". כלומר, מצד הבורא לא יִשְׁכַּח הקשר, אע"פ שמצד ישראל ייכשלו לנסות להרפות את הקשר. זהו אך ורק מצדו, מצד הנברא בלבד.

גם רש"י הירש מבטא קשר מוחלט זה: "האמת היסודית של ההויה היהודית אינה זו שאני מאמין במציאות ה' בכלל... אלא שהוא ברא ויצר אותי, העמיד אותי על חובתי, עדיין הוא יוצרי ומעצבי, נוצרי מדריכי ומנהלי... ושכל נשימה ונשימה של הוויית עלי להקדיש כל רגע ורגע מחיי לעבודתו בלבד... ההכרה והודאה שהוא אלי, תומך גורלי, והוא לבדו מכוון מעשי". (כ, א)

גם המלבי"ם הלך בתלם זה בהגדירו מה ההבדל בין "אני" ל"אנכי". "אני" מגדיר מי עשה פעולה מסוימת. אבל "אנכי" בא למעט כל אישיות אחרת, זוהי הכרזת הבלעדיות/ (ע"ע "הכתב והקבלה" על הפסוק שלנו)

והדברים משתלבים יפה עם לקח חשוב לנו בענין כלל המושג של "קבלת עול מצוות". הנה חז"ל (ר"ה כח.) הורו לנו שהמודר הנאה מחברו ושומע ממנו תקיעת שופרו בר"ה, או בשופר של קרבן עולה, מאז שנהנה ממנו, מְעַל ויצא לחולין, מחליט הש"ס – "יצא, כי מצות לאו ליהנות ניתנו". מפרש רש"י "אלא לעול על צואריהם ניתנו". כלומר, בעיקר הדבר אין כאן גם הנאה רוחנית אלא בעצם, האדם עושה במשמעת עיוורת.

מהר"ל נכנס בעובי שמועה זו כאשר דן במצוות **שילוח הקן**. ("תפארת ישראל", פ"ו). כידוע, הרמב"ם מפתיע כאשר הוא מבאר שהמצוה היא חמלה על האם (מורי"ג/מוח), והדברים מרפסין איגרא, [=מוקשים מאוד] כי זה נגד משנה מפורשת. (מגילה כה. שהאומר ייגיעו רחמיך' משתקין אותו) ואין בחז"ל שום מחלוקת בדבר. (אא"כ נגיד כאן כדברי הריטב"א שהרמב"ם במו"נ כתב לתלמידו דברים שהוא עצמו לא היה סבור כך, אלא בבחינת "אותו דחית בקשי"). ("ספר הזכרון", פרשת ויקרא, עיין רשב"ם על ב"ב קטז.).

הרמב"ן (על דברים כב, ו) הסביר שלא כמו הרמב"ם. לא שטעם המצוה היא כדי לרחם על העופות לטובת העופות, אלא שהקב"ה רצה לנטוע בלבותינו מדת הנדיבות והחמלה. (=למען שלימותנו האנושית)

אבל גם זה לא נראה נכון בעיני מהר"ל. הוא מבאר שהמצוות כשלעצמן הנה הן גזירות, מעל ומעבר לכל השגותינו. לפי דבריו, גם אי אפשר לנו להגיד שהמצוות נתנו לנו בכדי שנזכה לחיי עולם הבא. אמנם יוכל להיות שכדין תוספת-ברכה יהיו לנו סוף כל סוף תועליות רוחניות או גשמיות מהמצוות. אבל ודאי לא לשם כך ניתנו, - אלא, עלינו לקיימם כגזירות!

לפי ההרגל שלנו וטיב חינוכנו, ודאי כי גישת מהר"ל קשה לקבל, וטעונה הסבר-רבתי. מה פירוש שהקב"ה גוזר עלינו דברים מבלי שיש לנו בהם שום נימוק וטעם? אלא הנראה לומר בכך כי ישנה מטרה אחת ובלעדית לכל עבודתנו את ה', והיא ההתבטלות וההכנעה המוחלטת. כאשר האדם טוב ומטיב לאחרים בגלל שהדבר תואם את הכרתו ושכלו, אזי הוא איננו עובד את ה' אלא הוא עושה לפי מצפוננו האישי ועובד את עצמו.

וזה מתאים למה שהרמב"ם פסק (הלי' מלכים סוף פ"ח) שכאשר חסיד מן אוה"ע יקיים אחת משבע מצוות בני-נח רק מפני הכרתו המוסרית ושכלו – הוא לא יזכה לחיי עוה"ב. כי סוף כל סוף הוא איננו עובד את ה' אלא את המצפון של עצמו! כל המצוות בנויות על עקרון של ענוה של האדם מפני רצון ה', ולא מפני רצון עצמו.

ונפלא הדבר שמהר"י עמדין כתב (וכן כתב הנצי"ב, קדמת העמק לשאלות, ג/ג) שהוא הדין כאשר יהודי המקיים מצוות, לא בכוונה תחילה בגלל ציווי ה' אלא בגלל שלבו טוב עליו והוא "מבין" שהדבר נאה ויאה, הוא לא יקבל על כך שכר לעתיד לבוא. (ויש לזה ראייה מהש"ס, פסחים נ: "על השמים" "על השמים").

מהר"ל ביאר את האוירה הרצויה לקיום תורה ומצוות ('גבורות ה"י', פ"סט) כאשר הסביר ענין הקרבנות, כדי שהאדם יכיר אפסיות-עצמו ואפסיות כל היקום. והדבר מבואר יפה ע"פ רמב"ם. (הלי' יסוה"ת א/ד)

[הערה:]

מעניין הדבר שהרמב"ם עצמו חסם לנו את הדרך מלהבין נימוקי ה' בבריאת האדם, כי גבוהים מחשבתינו מן מחשבתינו – [עיי'ן מו"נ ג/כה. ועוד] – אע"פ שברוב חלק שלישי מן ספרו הוא מבאר טעמי המצוות, הוא מודה "שהמעסיק עצמו בהמצאת טעמים לאחד מן הפרטים, הרי הוא הוזהר הזיה גדולה, ומוסיף זרות". (ג/כו).

גישה כפולה זו, מצאנו גם ב"יד החזקה":

- א. בסוף הלי' תמורה הוא כותב: "אע"פ שכל חוקי התורה גזירות הן, ראוי להתבונן בהן וכל מה שאתה יכול ליתן לו טעם, תן לו טעם!"
  - ב. אבל בסוף הלי' מעילה הוא כותב: "ודבר שלא ידע לו טעם, אל יהא קל בעיניו, ולא יהרוס לעלות אל ה' פן יפרוץ בו. ולא תהא מחשבתו בו כמחשבתו בשאר דברי החול... ולא יחפה דברים אשר לא כן על השם. [נתפס לשון הפסוק במ"ב יז,ט] הרי נאמר בתורה "ושמרתם את כל חוקותי ואת כל משפטי ועשיתם אותם"... והשמירה: שיזהר בהן ולא ידמה שהן פחותין מן המשפטים. והמשפטים הן המצוות שטעמן גלוי... והחוקים הן המצוות שאין טעמן ידוע. אמרו חכמים: חוקים חקתי לך ואין לך רשות להרהר בהן... והקדימה התורה ציווי על החוקים, שנאמר "ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" (ויקרא יח, ה).
- (אל מה מתכוון הרמב"ם באומרו "אל יהרוס אל ה'!" והרי הוא מעדיף ומשבח דוקא אותן המצוות שהן חוקים ואין הטעם ידוע. ובכן, לכאורה טוב הדבר לא לחטט בטעמי המשפטים, ויישארו אף הן "חוקים", נשגבים ונעלים. אלא יש בדבר שני שלבים, כמו שנבאר בסוף עיונו זה).

כמו תמיד, אנו מוצאים גיבוי בש"ס לדברי הרמב"ם.

- א. במסכת ר"ה (דף טז.) – "למה תוקעין בראש השנה?.. (ומיד מקשה הגמרא על הציטוט הנ"ל) למה תוקעין?! רחמנא אמר תקעו!"
- ב. "למה הוא מזכיר מלכיות? למה הוא מזכיר? רחמנא אמר אידכר!" (ר"ה דף לב.)
- ג. מסכת בכורות דף ה: אמר ר' חנינא, שאלתי את ר' אליעזר, מה נשתנו פטרי חמורים מפטרי סוסים וגמלים? (כלומר, מכל מיני בהמות טמאות, משום מה ייחדה תורה דוקא "חמורי"). א"ל, גזירת הכתוב היא! ועוד, ששיעור ישראל בשעת יציאתם ממצרים" – הרי לפנינו בש"ס שלמרות שידע לענות תשובה יפה, ראשית-כל הוא הגיב בהחלטיות "גזירת הכתוב הוא!"

כולנו יודעים דברי רש"י בקטע ראשון של פירושו לבראשית: "לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם, שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל. ומה טעם פתח בבראשית?... שאם יאמרו אוה"ע לסטים אתם שכבשתם ארצות ז' גוים..." עכ"ל. זאת אומרת, אם לא נימוק זה לא היינו זוכים לשמוע סיפור תולדות אברהם, לא ענין עקידה ולא ענין נסיונות יעקב ויוסף וכיו"ב. התורה היתה מתחילה במצוות הקרבת קרבן פסח בלי שום דברי הקדמה על מה שסבלנו במצרים. אלא חק: בבית אחד יֶאֱכַל, לא תותירו ממנו עד בוקר וכו' וכך היינו מקיימים את המצוות באמונה שלמה וצייתנות עוורת. הכל נשתנה רק בגלל "קידוש השם" שלא נִרְאָה בעיני אוה"ע כאילו גוזלים ועושקים. (מעניין לציין שהמצוות שנצטוו בני נח נתנו בלי הסברה, כדוגמת איסור עץ הדעת. צו מוחלט. אך ורק לנו לבניי נִתְּנו טעמי המצוות, והוא כמו "פלפול התורה" שנהגו בו עין טובה וּמְסָרוּ לנו. [נדרים לח.]).

בעת מתן תורה אמרנו "נעשה ונשמע". מצוות "נעשה", קודמת למצוות "נשמע" (=ההבנה) בסדר קיום התורה. אבל –

- יש לצערנו יהודים כאלו שמקיימים רק "נעשה", בלי שום הזדקקות לבקש להבין טעם "נשמע".
- ויש לצערנו גם להיפך, יהודים הרוצים רק "נשמע", לומדי-פילוסופיה והוגי-דעות המזלזלים במעשה-המצוות.
- ויש גם חוג שלישי, שומרי מצוות, אבל המחלקים את כל התרי"ג לחוקים (שם יש "נעשה" בלבד) ולמשפטים. (שם יש גם "נעשה" וגם "נשמע").

אך האמת היא שיש להשוות את מדותינו, כלומר לקיים בכל מצוה ומצוה מן תרי"ג קודם כל את בחינת "נעשה", בלי לחפש טעם. ורק אח"כ בא תור של "נשמע". (וכדברי רמב"ם סוף ה' תמורה. ובה מיושבות ב' השיטות שהרמב"ם כתב. לעשות בפועל בלי לחפש טעם, ומבחינת תלמוד תורה, לחפש טעם).

וכך שמעתי מפרשים את פסוק "ויעש משה, ככל אשר ציוה ה'" (שמות מ/טו; ויקרא ח/ד, ט, יג, יז, כא, כט; ט"ז; טז/לד; כד, כג ועוד) לומר שאע"פ שודאי משה הבין נימוקים וטעמים, אבל הוא הקפיד לקיים את המצוות בצייתנות מושלמת, ורק בגלל שציוהו ה', ולא משום טעמי המצוות. והיינו דברי רש"י תענית ז. ד"ה לשמה "משום כאשר ציוני ה' אלהי, ולא כדי להקרות רַבִּי".

בן דורו של מהר"ל, ה"כלי יקר" (בפירושו כ, א) כתב: "מצוות ה' כולן גזירות מלך הן, כי לא יאמר האדם אי אפשר לאכול חזיר, אלא אפשר, ומה אעשה והקב"ה גזר עליי", דהיינו דיבור קשה ("וידברי"). אבל מכל מקום לאנשים חלושי השכל צריך להסביר בלשון רכה להודיעם תועלת המצוות...". הרי מפורש שנצטוינו בשתי הגישות.

בסיכום: ה' תובע מאתנו גם קיום גזירותיו ללא הסברים, וגם חובתנו ללמוד טעמיהן של מצוות.